

Термінологічні поради

„СТОВБУР СВЕРДЛОВИНИ” ЧИ „СТВОЛ СВЕРДЛОВИНИ”?

М.Д.Гінзбург, С.Є.Коваленко, С.Д.Левіна

Нормативно-термінологічний центр, 61004, м. Харків, вул. Маршала Конєва, 16, Україна,
факс: (057) 7127250; тел. (0572) 205780; 205734; 205783, E-mail: ginz.nipi@ugr.viaduk.net

Сьогодні в нормативних документах, зокрема в нормативно-правових актах України (див. сайт Верховної Ради України – <http://www.rada.kiev.ua>), деяких словниках (наприклад, [1, с. 1387, 1395; 2, т. 2, с. 443, 449]) і в іншій науково-технічній літературі паралельно вживають два терміни – „стовбур свердловини (шахти)” і „ствол свердловини (шахти)” у значенні російського терміна „ствол скважини (шахти)”.

Російське слово „ствол” походить від давньоруського „стволь” [3, с. 402] і має в сучасній російській мові такі основні значення (див. табл.).

Перше значення є основним і традиційним, а всі інші – вторинні. Вони виникли в російській мові через подібність зовнішнього вигляду об’єктів.

Українська мова не знала слова „ствол”. Його не фіксує ані дожовтневий словник Б. Грінченка [15], ані словники „золотого десятиліття” (наприклад, [16; 17]). Навіть у академічному словнику [5, с.675], виданому за радянських часів, відповідником у перших трьох значеннях наведено питомий український термін „стовбур” і тільки стосовно вогнепальної зброї – скалькований з російської „ствол”.

Українське слово „стовбур” походить від давньоруського „стълбъ (стълпъ)” [3, с. 406] і має багато спільнокоренових слів як в українській, так і в російській мовах. Це українські слова: „стовп” (рос. *столб*), „стовба” (рос. *стойка плуга*), „стовбичити” (рос. *торчатъ*), „стовбурчитися” (рос. *топорщиться*) тощо [18, с. 836]. Від іменника „стовбур” природно утворився прикметник „стовбуровий” (рос. *стволовой* и *стволовый*). У значенні іменника вживають прикметник „стовбурний” (рос. *стволовой*), яким позначають особу, що керує механізмами в стовбурі шахти [9, с. 719; 19, п. 1.2а; 20, п. 1.1а].

Як видно з таблиці, українській термін „стовбур” уживають лише у двох вторинних значеннях. А в українську військову та пожежну термінологію було запозичено російський термін „ствол”. Тобто радянськими словниками цю кальку з російської було зафіксовано в тих сферах, де українська мова за часів СРСР узагалі не функціонувала. Потім під гаслом наближення української технічної термінології до російської почали паралельно (як синоніми) вживати терміни „стовбур” та „ствол” у гірничій термінології, що суперечить вимозі забезпечити однозначну відповідність терміна по-

Російський термін	Основні значення [4, с. 1264]	Український відповідник і джерело
ствол	1. Надземная, самая мощная и толстая часть дерева или кустарника, несущая на себе ветки.	стовбур [5, с.675; 6, т. 3, с. 438; 7, с. 510; 8, с. 328-329]
	2. <i>Биол.</i> Тканевые образования, имеющие вид трубки, стержня	стовбур [5, с.675; 7, с. 510; 8, с. 328-329]
	3. <i>Горн.</i> Вертикально или наклонно расположенная часть шахты, имеющая выход на поверхность.	стовбур [5, с.675; 8, с. 328-329; 9, с. 718; 10, с. 144; 11, с. 52, 213]
	4. <i>Воен.</i> Часть огнестрельного оружия в виде трубы, трубки, из которой вылетает наружу, получая определенное направление полета, пуля или снаряд.	ствол; (пушки – ще) жерло, (рушниці, гвинтівки – ще) дуло, цівка [12, с. 287]
	5. <i>Пожарн.</i> Устройство для получения направленных компактных или распыленных струй воды, порошка при тушении пожаров.	ствол [13, с. 98; 14, п. 66-74]

няття. Крім того, це порушує вимогу системності термінів, оскільки одні похідні утворено від одного синоніма, інші – від другого. Наприклад, в [2, т. 2, с. 377, 443] можна побачити „багатостовбурна свердловина” та „стволопрохідницький агрегат (комбайн, комплекс)”.

Як випливає з наведеної вище таблиці, як академічні [5, с.675; 8, с. 328-329; 9, с. 718], так і видані в нафтогазовому комплексі словники [10, с. 144; 11, с. 52] однозначно радять уживати в як гірничий термін лише „стовбур”, що повністю збігається з рекомендаціям словника гірничої термінології 30-х років [17, с. 82]. У національному термінологічному стандарті [21, п. 4.1.6] застандартизовано поняття „стовбур свердловини” (рос. *ствол скважины*), яке визначено як „простір, обмежений стінками свердловини”.

Такий підхід повністю відповідає вимогам чинних стандартів [22, п. 5.1.5; 23, п. Г.9.11] про заборону вживати іншомовні слова та терміни за наявності рівнозначних слів та термінів в українській мові.

Висновки

Проаналізувавши словникові джерела, можна зрозуміти, що словосполучення „стовбур свердловини” – це власне український термін, а термін „ствол свердловини” – це калька з російської.

Згідно з вимогами [22, п. 5.1.5; 23, п. Г.9.11] і рекомендаціями словника 30-х років [17, с. 82], академічних [5, с.675; 8, с. 328-329; 9, с. 718] та галузевих словників [10, с. 144; 11, с. 52] потрібно вживати власне український термін „стовбур свердловини”, застандартизований у [21, п. 4.1.6].

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
2. Гірничий енциклопедичний словник: У 2-х т. / За заг. ред. В.С.Білецького. – Донецьк, Східний видавничий дім, 2001-2002. – Т. 1. – 515 с.; Т. 2. – 632 с.
3. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Свыше 5 000 слов. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.
4. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А.Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2001. – 1536 с.
5. Русско-украинский словарь. Около 80000 слов / Гл. ред. М.Я.Калинович. – К.: Изд-во АН УССР, 1961 – 803 с.
6. Російсько-український словник: У 3-х т. / Ред. кол. І.К.Білодід та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1987 – 1988. – Т. 1. – 1987. – 848 с.; Т. 2. – 1988. – 924 с.; Т. 3. – 1988. – 832 с.
7. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія, хімія, медицина / С.П.Вассер, І.О.Дудка, В.І.Єрмоленко та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – 660 с.

8. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О.Симоненко. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – 416 с.

9. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Наука про Землю та Космос / В.В.Гейченко, В.М.Завірюхіна, О.О.Зеленюк та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с.

10. Російсько-український нафтогазопромисловий словник: Близько 13 000 термінів / Уклад.: В.С.Бойко, І.А.Васько, В.І.Грицишин та ін. – К.: Т-во "Знання" України, 1992. – 176 с.

11. Яремійчук Р., Середницький Л., Осінчук З. Англо-український нафтогазовий словник. – К.: Українська книга, 1998. – 544 с.

12. Російсько-українсько-англійський військовий словник: Близько 20 000 слів / Уклад.: В.Я.Карачун, І.А.Черненко, С.М.Чиж, О.О.Карачун. – К.: Техніка, 2001. – 750 с.

13. Короткий російсько-український пожежно-технічний словник: Близько 5 700 термінів – К.: Основа-Астарт, 1996. – 125 с.

14. ДСТУ 2273-93 Система стандартів безпеки праці. Пожежна техніка. Терміни та визначення.

15. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У 4-х т. / НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 495 с.; Т. 2. – 558 с.; Т. 3. – 516 с.; Т. 4. – 616 с.

16. Шелудько І., Садовський Т. Словник технічної термінології (загальний). (Проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. т. 10. ВУАН. ІУНМ. Технічний Відділ. – Київ: ДВУ, 1928. – 588 с.

17. Василенко П., Шелудько І. Словник гірничої термінології. (Проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. т. 2. Інститут Мовознавства. – Харків: Радянська школа, 1931. – 142 с.

18. Українсько-російський словник / Уклад.: Г.П.Іжакевич та ін. – К.: Наук. думка, 2004. – 1008 с.

19. Список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах; Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 № 36.

20. Список № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах; Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 № 36.

21. ДСТУ 3640-97 Техніка і технологія розвідувального буріння (свердління). Терміни та визначення.

22. ДСТУ 1.5:2003 Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).

23. ДСТУ 3966-2000 Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.